

В основі зимового циклу свят покладена шана врожаєві і надії на майбутній врожай. У с. Голоби Ковельського повіту вірили, що можна обезпечити свій урожай від нападів горобців, тому на Багатий вечір „ідуть в хлів, ловлять горобців кидають їх в вогонь, а попів від них збирають, бережуть до посіву і, разом з насінням, кидають в землю; це робить для того, щоб горобці не напали на посіви коноплі, просо та ін.” [6, с. 437]. Щоб забезпечити хороший урожай, варто при садінні промовити магічну формулу: „Роби, Боже, на всякого долю – й багатого, й бідного” [6, с. 226]. В українців побутувала легенда, що „коли Христос не ходив ще по землі, колос жита та пшениці був на всю довжину соломи. Одного разу Господь, з апостолами Петром і Павлом, прийшов у вигляді бідняка до одного господаря. Замість хліба хазяйка взяла сирого тіста і кинула в очі Господу. Господь розсердився і сказав, що більше ніколи не буде родитись хліб. Та собаки почали вити, Господь змилюстився і оставив на їх долю колосок. Тому селяни говорять: «ми собаку долю їмо, а колось колос йшов аж до землі»” [6, с. 226].

Дослідження П. Чубинського були багатограними, містили надзвичайно цінні матеріали, тому їх оцінка не застала себе чекати. М. Сумцов зазначав, що „коли в 1878 р. вийшли останні томи «Трудов...», можна було сказати, що Чубинський незадовго до смерті діждав багатих жнив, і що зібрані ним копи жита вже заховтіли Україною” [4, с. 13].

У 1873 р. РГТ присудило П. Чубинському Золоту медаль за статистично-етнографічну експедицію та зібрані матеріали [3, с. 352]. Ще одну Золоту медаль за „Труды...” вчений отримав у 1875 р. на Міжнародному конгресі в Парижі. Оцінили заслуги П. Чубинського й у Санкт-Петербурзі, де йому присудили Уварівську премію.

Широке коло тематики, значна територія дослідження (загалом було обстежено десять з дванадцяти повітів Волинської губернії), велика мережа інформаторів дали змогу зібрати П. Чубинському унікальний етнографічний матеріал з усіх сфер традиційної культури мешканців Волинської губернії, та й взагалі України, що гідно оцінили як сучасники П. Чубинського, так цією своєрідною енциклопедією користуються етнологи й до нині.

Джерела та література

1. Куницький О., Чубинська К. Перша етнографічна експедиція на Правобережжю України / О. Куницький, К. Чубинська // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 6. – С. 66–70.
2. Общее предисловие к материалам и исследованиям, собранным П. П. Чубинским // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П. П. – Т. I. – СПб.: Типография П. Безобразова и комп., 1872. – С. XI–XX.
3. Пыпин А. Н. История русской этнографии / А. Н. Пыпин. – Т. 3.: Этнография малорусская. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1891. – 425 с.
4. Сумцов М. Діячі українського фольклору. (З XIX т. Збірника Харківського історико-філологічного товариства) / М. Сумцов. – Х.: Печатне діло, 1910. – 37 с.
5. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим Обществом: материалы и исслед., собр. д. чл. Чубинским П. П.: в 7 т. – СПб.: Типография П. Безобразова и комп., 1872. – Т. I. – Вып. I.: Верования и суеверия малорусского народа. – 228 с.
6. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Русским Географическим Обществом: материалы и исслед., собр. д. чл. Чубинским П. П.: в 7 т. – СПб., 1872. – Т. 3.: Обычаи и обряды по временам года. – 486 с.
7. Ч-ий П. [Чубинский П.] Несколько слов об обычаях и о значении сказок, пословиц и песен для криминалиста / П. Чубинский // Черниговский листок. – 1861. – № 8. – С. 61–63.

УДК 94:623.1 (477.81)

О. Абрамчук

СТАНОВЛЕННЯ ДУБЕНЬСЬКОГО ФОРТУ

В статті розкрито діяльність Російської держави у зміцненні її західних кордонів. Зокрема, висвітлено будівництво Дубенського форту-застави, його реконструкцію у зв'язку з удосконаленням озброєння, а також структуру оборонних споруд.

Ключові слова: форт, будівництво, озброєння, казарма, армія.

In this article, there are exposed the activities of Russian State in order to intensify its western borders. In particular, there is clarified the building of fortress, its reconstruction, which is caused by perfection of weaponry and structure of defensive buildings.

Keywords: fortress, building, weaponry, barrack, army.

Російська імперія взялася активно зміцнювати західний кордон держави після третього поділу Польщі, коли до неї відійшли значні території. У другій половині XIX ст. царський уряд будує низку фортечних споруд. Це давало можливість оперативно зосередити війська на заході, зокрема Волині, у випадку війни.

До 70-х років XIX ст. в Росії фортифікаційне будівництво йшло повільно. Стримуючим фактором була відсутність коштів. Однак силами Головного інженерного департаменту, очолюваного інженер-генералом Тотлебенем, велися розробки нових типів фортив. Результатом цієї діяльності серед різних зразків фортив для будівництва Дубенського форту-застави біля села Тараканів було прийнято типовий зразок «казенного форту» 1879 року. Це стало можливим внаслідок вивчення нових зразків фортифікацій в інших країнах [1, 79].

У 1885 році був затверджений проект військового інженера-полковника Борисова, і в тому ж році розпочалося будівництво Дубенського форту-застави. Стратегічним завданням форту було блокування залізниці Київ-Львів, яка на випадок війни з Австро-Угорщиною стала б основним шляхом постачання ворожій армії, а також об'єктом охорони західного кордону на цій ділянці [4, 6].

Дубенський форт вирішили будувати на пагорбі колось болотистої долини ріки Ікви. Майбутній форт оточували підвищення, лише зі східної і північної сторін навкруги – на 10-15 верств – розкинулись низини. Все-таки існувала імовірність захоплення міста Дубна і станцій, а форт мусив бути готовий до оборони у будь-який бік. Розташування споруди засвідчує, що вибране місце не відповідало її призначенню. Невигідні умови могли скласти додаткові труднощі для захисників форту в разі відступу [6, 225].

Форт-застава отримав чотирикутну форму, характерну для багатьох французьких фортив-застав та самостійних фортив, що мали квадратну або ромбічну форму.

Така форма дозволяла побудувати вогневі позиції на валу для оборони на всі боки. Дубенський форт складала зовнішній гласіс, сухий рів, суцільний кільцевий вал, безпечні каземати під валом, центральна казарма.

Майданчики для вогневих точок артилерії і кулеметів розташовувалися на схилах першого земляного валу форту. Сухий рів розділяв перший і другий земляні вали. Ширина рову становить 14 метрів, а довжина з кожного боку сягає 230 метрів. Стіни рову укріплені кладкою з цегли і бетону [2, 15 – 17].

До трапецеївидної двоповерхової казарми, що розташовувалася в центрі споруди, вели чотири підземні проходи. Казарма відокремлювалася від безпечних казематів полігональною військовою вулицею шириною 8-10 метрів. Через головний рів, що оточував форт, при необхідності висувався металевий міст для входу або виходу від центральної казарми, другого валу. На чотирьох кутах розташовувалися бетонні бойові каземати – кофри.

З появою в другій половині 80-х років XIX ст. фугасних бомб відбулася реконструкція форту. Його зміцнили бетоном і залізобетоном. Ще пізніше у форті були зроблені бетонні фортифікаційні тюфяки, траверси, стіни. Ворога, який намагався б через підземні шляхи проникнути у центр форту, передбачалося знищувати кулеметно-рушничним вогнем з бійниць, облаштованих під певним кутом до входу у стінах потерн [5, 219].

Крім того, під внутрішнім другим земляним валом на різних глибинах були збудовані підземні коридори. Вони охоплювали по периметру центральну казарму. На сході, по другий бік залізниці, було збудовано невеличкий редут, оточений водяним ровом, що збільшувало обороноздатність форту.

Слід відзначити, що будівництво форту проходило швидкими темпами. Вже у 70-80-х роках Дубенський форт-застава був збудований з реконструкцією у подальші роки XIX ст.

У безпечних казематах розміщалися лабораторія, лазарет, лазня, телеграфна станція, електричні машини і двигуни, водопровідний бак, кухня і хлібопекарня [3, 281].

У форту були виділені приміщення для зберігання пороху. Проблемним у форту був внутрішній зв'язок, якому тут надавалося велике значення. В Дубно працювала фортова телефонна станція. У воєнний час мали зв'язок з напівстанціями сіл Верба і Судобичі. Планувалося встановити геліографічну станцію на дзвіниці Почаївської Лаври [1,80].

Отже, в процесі будівництва форту він перетворився у міцне бетонно-земляне укріплення і став важливим оборонним об'єктом імперії на Заході. Структурні удосконалення військового і цивільного життя Дубенського форту-застави відбувалися протягом його існування.

Джерела та література

1. Гарбар М. Дубенський форт як унікальна пам'ятка українського фортечного мистецтва. // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. // Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.78 – 81.
2. Державний архів Рівненської області, ф. 497, оп. 1, спр. 1: Дубенський форт-заства.
3. ДАРО, ф. 497, оп. 1, спр. 7: Будівництво Тараканівського форту.
4. Курманський О., Пшеничний Ю. Сліди військового побуту на Тараканівському форті. – К., 2000. - №5. – С.6
5. Савчук П. О. Команда вищих офіцерів Дубенського форту-застави. // Воєнна історія України. Волинь і Полісся. – // Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.219 – 223.
6. Ющенко М. До історії будівництва Дубенського форту-застави: особливості першого проекту 1885 року та французькі риси в архітектурі форту. // Воєнна історія України. Волинь та Полісся. Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013 року. Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С.25 – 27.

УДК 94: 008 (477.81/. 82)

Ю. Мосієвич

ІСТОРИЧНІ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на матеріалах Волинської губернії, як складової частини Російської імперії у другій половині ХІХ ст., аналізуються фактори, які впливали на культурний розвиток в цій адміністративній одиниці. Зокрема, велике значення приділяється історичним та суспільно-політичним процесам в цей період. Доводиться, що царським урядом проводилася повна і тотальна русифікація краю.

Ключові слова: Волинська губернія, русифікація, «культурний терор», антипольська політика.

Particular article analyzes the factor that influenced on the cultural development of Volyn province as the part of the Russian empire in the second half of XIX century. Also, the special attention is paid to the historical, social and political processes of that period. It is proved that the tsar government carried out the total russification of the region.

Keywords: Volyn province, russification, «cultural terror», antipolish policy.

У процесі дослідження вітчизняного краєзнавства, важливим є з'ясування особливостей розвитку окремих регіонів. Це стосується і Волині як одного з історико-географічних регіонів сучасної України. В період незалежної України зацікавленість вітчизняної науки питаннями щодо реалізації самодержавством етноконфесійної політики на території Волинської губернії значно зростає (Баженов Л. [1], Батюшков П. [2], Киричук М. [7], Прищепа О. [16]). Питання історичного розвитку Волинської губернії широко розглядаються також і на сторінках «Літопису Волині» (Крамар Є. [8], Лавриченко Я. [9], Самчук У. [17]). Попри це взаємопов'язані процеси історичного та культурного розвитку краю розглядаються в новітній історіографії досить фрагментарно. Завдання даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу першоджерел та наукової літератури виявити домінуючі чинники історичного та суспільного характеру, які впливали на культурні процеси регіону, з'ясувати визначальні тенденції в діях російського самодержавства в національній політиці у другій половині ХІХ – поч. ХХ ст.

Історики схильні вважати, що як адміністративна одиниця, Волинь довгий час була відокремленою від решти земель України і не так границями державними, як політичними та культурними. Витворилася атмосфера відмінності настрою і поведінки тамтешнього населення.

Волинська губернія – адміністративна одиниця, де густина населення не була значною; в ній 8239 населених пунктів, 13 із яких це міста. З них Старокостянтинів, Рівне, Ізяслав, Дубно – це приватновласницькі міста. За віросповіданням у губернії було найбільше православних – 2 698 377, на другому місці були євреї – 548 176, чисельною була також група римо-католиків – 348 485 [6, с. 8].

Після другого і третього поділів Речі Посполитої землі Волині відійшли до Російської імперії. Із метою інкорпорації цих територій до складу царської Росії передбачалося поширити дію російського законодавства на міста цього регіону. Як відзначав І. Огієнко, «русифікація через школу, через суд та церкву широкою рікою текла до життя українського» [12, с. 123]. Царський уряд дотримувався русифікаторської політики і в культурних закладах, які були доступні широкому загалу, намагались не допустити культурного впливу інших народів на населення Волині.

Російська мова домінувала в багатьох сферах міського життя, і, зокрема, в освітніх закладах. Враховуючи специфіку історичних умов розвитку Південно-Західного краю, до якого відносилася і Волинська губернія, на практиці поширити відразу чинну дію було неможливо, оскільки потрібен був час, щоб привести норми діючого законодавства і звичаєвого права, яким тут користувались із давніх часів, у відповідність до суспільного ладу імперії. Подальша державна і суспільна діяльність по насадженню на Волині російської мови та православ'я знаходила свою реалізацію і за наступників Миколи I, а саме - Олександра II, Олександра III та Миколи II.

Друга половина ХІХ ст. пройшла під знаком реформ та контрреформ, які відбувалися у Російській імперії. Ці віяння торкнулися багатьох сфер суспільного життя. Зокрема, розпочате з другої половини 60-х рр. ХІХ ст. реформування народної освіти в царській Росії поступово долучило до неї і територію Волині. Осередками освіти та культури на цій території були насамперед міста, де були зосереджені основні сили суспільства. Провідну роль у розвитку освіти на Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. відіграв губернський центр Житомир, у якому зосереджувалася найбільша частка всіх міських навчальних закладів Волинської губернії. Проте він навіть не міг конкурувати із найбільшим культурно-освітнім центром Правобережної України – Києвом.

Великим гальмом у розвитку культури на Волині була великодержавна шовіністична політика царизму. З метою русифікації українців у другій половині ХІХ ст. було видано ряд постанов і циркулярів (1863 р., 1876 р.), які забороняли створювати українські школи та інші культурно-освітні заклади [13, с. 59].

Згідно з Емським указом 1876 р. викладання в школах велось російською мовою. У галузі народної освіти царським урядом проводилася русифікаторська політика, яка виключала можливість викладання в міських школах Волинської губернії українською мовою або мовами інших національностей. Російська мова домінувала в багатьох сферах міського життя, і, зокрема, в освітніх закладах.

В 1892 р. уряд наказував цензорам заборонити переклади на українську мову, в 1894 р. царські урядовці знову рішуче нагадували про заборону ввозити українські книжки із-за кордону, а через рік, у 1895 р., забороняють навіть дитячі українські читанки [7, с. 409].

Вивчення історичних джерел свідчить про те, що духовну та матеріальну культуру Волині не можна розглядати, не враховуючи її національний конгломерат. У Волинській губернії досить чисельним було польське населення. Після придушення польського повстання 1831 р. при імператорі Миколі I починається посилене обрусіння краю і примусове воз'єднання уніатів із православною церквою. В той час в одній лише Волині було схилено до прозелітизму більше ніж 100 тис. уніатів. У 1832 р. в краї відновлено верховенство російської мови; був закритий Кременецький польський ліцей, а в Києві був відкритий університет